

Utbildningsplanering och pedagogisk forskning

Urban Dallöf 4 november 1976

Sverige har, som alla vet, de senaste årtiondena varit utbildningsreformernas - och utbildningsplaneringens - land. Inte minst de av oss som började läsa vid universitetet omkring 1950 är levande exempel på detta. Att söka eller inte söka till realskolan - det blev ett avgörande beslut för många av oss redan i 11-årsåldern och senast vid 13 år. Det gällde ett beslut enligt allt-eller-intet-lagen. Realskolan hade svårare kurser i alla ämnen, kvarsittnings- och utkuggningssystem. De som inte sökte eller inte kom in genom inträdesprovets nålsöga fick gå kvar i den - 1 och för sig - goda svenska folkskolan som i stora delar av vårt land ännu bara var 7-årig och ibland inte ens det. En hel del landsbygdskommuner hade långt in på 1950-talet dispens att bara hålla sex klasser. I gymnasiet var vi en liten skara, cirka 7 000 i hela landet, knappt 8% av en årskull. De fullständiga universiteten var två, supplerade av två mindre högskolor i Stockholm och Göteborg med stora luckor i sitt utbildningsprogram.

Nu - 25 år senare - har den nioåriga grundskolan gjort slut på den tidiga och socialt diskriminerande sällningen på praktiker och teoretiker av skolelever som ännu var barn. Vi har en integrerad gymnasieskola med teoretiska och praktiska linjer för så gott som alla i en årskull. Vi har 6 tämligen fullständiga universitet och dessutom en organisation för en ökad geografisk och social spridning av grundläggande högskoleutbildning genom universitetsfilialer, yrkesteknisk högskola, decentraliserad universitetsutbildning och distansundervisning. Inte minst dessa nya inslag syftar - tillsammans med kurser i långsam studietakt och på kvällstid - till att tillmötesgå behoven hos det starkt ökade antalet vuxenstuderande. Många av dessa representerar ju den generation som med sina skatter betalat den stora utbyggnaden av ungdomsutbildningen utan att själva kunna dra nytta av dess möjligheter. Vad man än må säga om U68-reformen i övrigt, tycker jag för min del att vi borde kunna enas om att det är en viktig regional uppgift att ägna särskild uppmärksamhet åt de vuxenstuderandes studiesituation. Med utgångspunkt i ett sociologiskt och pedagogiskt kunnande gäller det att fortlöpande planera och utvärdera effekterna av ett program för grundläggande universitetsundervisning. Ett program som genom periodisering och olika kombinationer av gängse och nya undervisningsformer söker tillgodose den efterfrågan som finns bland olika grupper av vuxenstuderande i hela regionen. Det finns en risk att vi vid universiteten mera använder de vuxna som pedagogisk stimulans och draghjälp åt de yngre studerande i stället för att se till deras egen studiesituation. Det ligger också en fara i att betrakta vuxenstuderande vid universiteten som en enhetlig grupp, vars behov kan tillgodoses genom en enda schablonlösning.

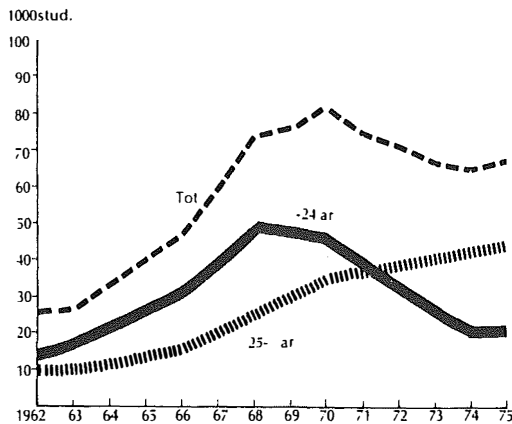
Visst har man varit - och visst kan man vara - oenig om mycket av vad utbildningsplaneringen frambringat, även om kritiken mindre gäller dess grundläggande syften än metoderna och möjligheterna att förverkliga dem. Om det någonstans bör vara plats för ett erkännande av den förda reformpolitikens syften, spännvidd och andra förtjänster så är det förvisso Uppsala Slott: Här bor och verkar ju som landshövding Ragnar Edenman, den man som i egenskap av

statssekreterare och ecklesiastikminister mer än någon annan haft ett avgörande inflytande över alla de stora utredningarna och reformbesluten från grundskola till universitet från 1950 till 1967. Fram till 1968 omfattades dessutom de stora utbildningsreformerna, när de efter intensiv debatt och mycket utredande väl kommit fram på riksdagens bord, i allt väsentligt av en mycket bred politisk majoritet.

När det gäller pedagogisk forskning är den pedagogiska psykologin förvisso fortfarande en nödvändig men långt ifrån tillräcklig betingelse för ett vetenskapligt studium av pedagogiska problem. Detsamma gäller den här i Uppsala - tack vare Wilhelm Sjöstrands insatser - framträdande historiska pedagogiken. I det här sammanhanget vill jag dock främst uppehålla mig vid pedagogikens tredje sida, den socialvetenskapliga, den som analyserar institutioner för uppfostran, undervisning och utbildning i dagens samhälle och som särskilt studerar de pedagogiska processerna inom dessa institutioner. Inte minst är ett sådant studium en förutsättning för att vi - när jämförbarhet överhuvudtaget föreligger i grundläggande avseenden, vilket långt ifrån alltid är fallet - skall kunna "ta emot" och för vår egen situation dra slutsatser för framtiden ur det förgångna eller utnyttja erfarenheter från andra länder.

På pedagogikens socialvetenskapliga sida möter en rad problem men också stimulerande möjligheter att - kritiskt såväl som konstruktivt - bidra till samhällsutvecklingen. I den rollen står vi förvisso inte ensamma. Problem inom utbildningsplaneringen belyses också av en rad andra samhällsvetenskaper som ekonomi, kulturgeografi, statsvetenskap och sociologi. Pedagogikens fönster mot utbildningsplanering och utbildningspolitik vetter framför allt mot de delar av dessa områden som rör undervisningsmål, innehåll och metoder. Men man uppmärksammar också dessa faktorerers samspel med studieförutsättningar, motiv och rekryteringsbenägenhet hos elevgrupper med olikartad social bakgrund, kulturell tradition och mera personliga studieförutsättningar.

I början av 1960-talet läste i Sverige ca 25 000 studerande vid filosofisk fakultet. På 10 år tredubblades antalet, men därefter har det sjunkit något. Fram till 1968 dominerade de ungdomsstuderande, men sedan 1972 är antalet studerande som är 25 år eller äldre i majoritet. 1975 var de närmare 45 000 eller dubbelt så många som de yngre.

Det blåser ofta friskt genom vårt fönster till utbildningsplaneringen. Det kan för forskaren vara nog så svårt att hålla isär rollerna som vetenskapsman och medborgare och kanske än svårare att klargöra den skillnaden för våra diskussionspartners bland politiker, administratörer och allmänhet: Utbildningsfrågorna är ju ständigt aktuella och alla ha ju mer eller mindre oförgräpliga meningar om dem - och detta med full rätt: Varenda kotte har ju gått i skola och minst varannan kotte har eller har haft egna barn i skolan.

Det gäller inte enbart att hålla styr på de egna värderingarna utan att göra skälig rättvisa också åt mål och värderingar hos de partier, grupper och individer som bär upp reformarbetet. Visst är skoldebatten stimulerande, men ibland kan vi i vår situation gripas av en lätt förtvivlan - som jag föreställer mig också kan drabba den medicinare som är oförsiktig nog att ge sig ut för att vara expert på snuva: Alla vet vad det rör sig om och tar lätt på saken så länge man själv inte drabbas. Men när problemet blir akut kommer de minsann springande och ställer pockande krav om recept på effektiva snabbkurer som - om några sådana överhuvudtaget finns - bara kan gå in på de ytliga symptomen och i bästa fall ge lindring för stunden, när en riktig behandling egentligen skulle kräva ett långsiktigt, tålmodigt och konsekvent hälsoprogram.

Låt mig en gång för alla slå fast, att utbildningsreformerna naturligtvis är - och bör vara - frukten av politiska värderingar och beslut, grundade på prioriteringar av olika mål och avvägda med hänsyn till de resurser som står till buds eller kan framskapas. Men låt mig också slå fast, att beslut om utbildningsreformer bygger på föreställningar om samband mellan å ena sidan organisatoriska och pedagogiska åtgärder och å andra sidan individuella eller kollektiva processer och resultat - föreställningar om verkligheten som kan vara mer eller mindre väl grundade. Här har pedagogisk forskning - liksom andra samhällsvetenskaper - viktiga uppgifter. De finns inom alla de tre faser som kan urskiljas inom en reformcykel när det gäller

1. kritisk analys av det gamla systemet som man vill ändra på för att det bättre skall kunna fylla dagens och morgondagens behov
2. själva detaljplaneringen och genomförandet när det gäller information och inskolning
3. uppföljning och utvärdering någon tid efteråt för att få ett grepp om var de verkliga svårigheterna ute på fältet ligger, så att man kan vidta kompletterande åtgärder för att kunna nå målen på ett bättre sätt.

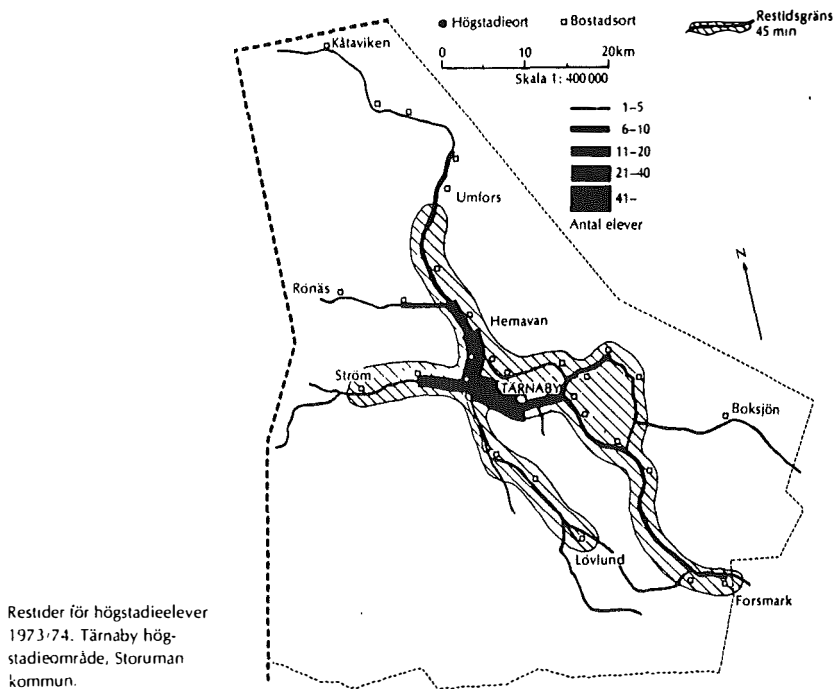
Under den gångna 25-årsperioden har väl pedagogisk forskning spelat den största rollen i den första fasan, den kritiska analysen av det gamla systemet, samtidigt som uppföljning och utvärdering varit de minst utvecklade inslagen i arbetet.

Låt mig - beträffande den inledande planeringsfasen - bara få erinra om Gunnar Boalts och Torsten Huséns tidiga och betydelsefulla analyser av den sociala bakgrundens betydelse för elevernas prestationsutveckling, skolframgång och - inte minst - studieval. Mindre allmänt erkända men minst lika betydelsefulla insatser har gjorts av Kjell Härnqvist dels när det gäller beräkningarna av de så kallade utbildningsreserverna, dels och framför allt ifråga om de psykologiska förutsättningarna för elevernas val av studieväg.

Hans studier av utvecklingen och stabiliseringen av elevernas begåvnings- och intresseprofiler har ännu 15 år efteråt grundläggande betydelse för arbetet i könsrollsfrågan. Ändå står vi fortfarande och stampar på samma fläck när det gäller flickornas ringa intresse - trots goda förutsättningar - för val av naturvetenskap och teknik.

De problem om själva undervisningssituationen som inte var tillräckligt belysta i början av 1960-talet, när grundskolebeslutet fattades, har emellertid sysselsatt pedagogiska forskare i ett mer långsiktigt arbete med stöd både av forskningsråd och skolöverstyrelse. Vi vet nu åtskilligt mer om själva mekanismerna i vanlig konventionell klassundervisning. En teori om detta är faktiskt ganska bra att ha. Ty om man inte förstår hur det undervisningssystem fungerar, som man vill reformera, är risken stor att man stöter pannan blodig i fruktlösa försök att finna de rätta ställena att börja en förändring på. I det teoretiskt inriktade projektarbete, som vi under några år bedrev i Göteborg, visade det sig bland annat att vanliga standardprov, som fortfarande är ett ganska bra mått på klassens genomsnittliga studieförutsättningar, är relativt dåliga som mått på undervisningens resultat och effektivitet. Man måste ta hänsyn till såväl metod, innehåll som undervisningstid för att man skall få en bra bild av den pedagogiska verkligheten. Inte minst i de fördjupade forskningarna som Ulf Lundgren bedrivit på detta område har man på bandinspelningar från lektioner in i minsta detalj kunnat följa hur organisatoriska och pedagogiska ramfaktorer sätter spår i samspelet mellan lärare och olika elevgrupper inom klassen. Jag gör mig inte skyldig till någon större tillspetsning när jag säger att dessa resultat, som gäller under förutsättning av knapphet på tid, läromedel och kunnande hos läraren, ganska tydligt visar att lärare, hur goda intentioner de än må ha, lätt blir situationens fånge i stället för dess herre. Dessa undersökningar visar också att undervisningsprocessen måste ställas i centrum för både forskning och förnyelsearbete. Än en gång bekräftas Kurt Lewins klassiska tes om att inget är så praktiskt som en god teori.

Låt mig till sist också få ge exempel på en annan typ av forskningsprojekt som har sin grund i initiativ inifrån skolväsendet. Den är också inriktad på de pedagogiska processerna men därutöver försöker den beakta elevernas totalsituation i hem, kamratkrets och föreningsliv. Det gäller undervisningen på grundskolans högstadium i små glesbygdsskolor där elevantalet håller på att sjunka så långt ner att det finns risk för en indragning av skolan. För att i det längsta få ha skolan kvar i byn bedrivs nu i fem skolor från Stöllet i Värmland till Tärnaby i Lappland en försöksverksamhet med samläsning mellan årskurserna på högstadiet, ett slags B-skola, men på högstadiet och med ämneslärare. Det försöket utvärderas nu i ett projekt där pedagoger i Uppsala och kulturgeografer i Umeå samarbetar för att belysa fördelar och nackdelar, pedagogiskt och socialt när man jämför försöksskolorna med de handlingsalternativ - långa skolskjutsar eller inackordering av ungdomar mellan 14 och 16 år - som står till buds om skolan skulle behöva läggas ned.

I början av 1960-talet läste i Sverige ca 25 000 studerande vid filosofisk fakultet. På 10 år tredubblades antalet, men därefter har det sjunkit något. Fram till 1968 dominerade de ungdomsstuderande, men sedan 1972 är antalet studerande som är 25 år eller äldre i majoritet. 1975 var de närmare 45 000 eller dubbelt så många som de yngre.

En utvärdering av det här slaget kan på sikt bli av betydelse för stora delar av skolväsendet i vårt land. Problemet är långt ifrån begränsat till Norrlands glesbygder. Vi behöver inte gå längre än till Tiundaskolan här i Uppsala för att finna barn som tillbringar lika lång tid - ibland mer än två timmar sammanlagt varje dag - i skolskjutsen som eleverna i Ramsjö, Vilhelmina och Moskosel.

Från vetenskaplig synpunkt öppnar den här forskningen nya, lockande perspektiv för intensivstudier av samspelet mellan utbildning, kulturmiljö, bildningsliv och till och med livsåskådningsfrågor. Intensivstudier av det slag jag här talat om bör i framtiden kunna leda till en bättre förståelse av den sammanlagda effekten, socialt och pedagogiskt, från förskola till vuxenutbildning av samhällets utbildnings- och bildningspolitik i den återkommande utbildningens tecken. Därigenom kan det förhoppningsvis bli möjligt att på ett mera nyanserat sätt belysa och förstå samspelet mellan utbildning och bildning för människor i olika livssituationer. Trots de många och stora satsningarna på utbildningsreformer och samhällsvetenskaplig forskning är vår kunskap ännu mycket ofullständig om vad vi egentligen gör och vart vi är på väg. En sociolog, vår egen Torgny Segerstedt, har bland annat sagt följande om detta:

"Vi måste... inför varje ny betydelsefull insats eller reform diskutera dels målet, dels de kriterier eller indikatorer som skall visa oss om vi närmar oss målet på ett tänkt sätt. Ger vi oss ut på en färd i rummet har vi sådana indikatorer, vi vet att vi skall passera en kyrka, en sjö och ett vägskäl. Men något motsvarande har vi inte på vår färd i det sociala rummet och i tiden... Ju mer reformerna kostar, desto besynnerligare måste det framstå, att vi bara trevar oss fram i den sociala verkligheten utan karta och kompass. Vi måste komma över det politiska pryderiet, som yttrar sig däri att ingen, det må vara regering eller opposition, är intresserad av den nakna sanningen. Det ligger en stor risk för demokratin inbäddad i föreställningen att man alltid skall ha rätt" (Studentrevolt 1968, s 32ff).

För den samhällsvetenskapliga forskning som är inriktad på utbildningsplanering vill jag tillägga att ett ökat tvärvetenskapligt samarbete mellan olika discipliner är nödvändigt. Inte minst på den högre utbildningens område finns det nu - delvis trots och delvis tack vare de heta diskussionerna kring högskolereformen - goda förutsättningar och angelägna arbetsuppgifter för något sådant. Vad vore väl naturligare för oss vid ett universitet, som skall fira sitt 500-årsjubileum, än att själva ta ett initiativ till en tvärvetenskaplig belysning av den egna verksamheten, dess samspel mellan grundutbildning och forskning, universitetsmiljö och region. Pedagogik är en av de discipliner som här har en uppgift. Uppföljning och utvärdering som inte söker syndabockar utan som är inriktad på att förstå, förklara och förbättra är ett gott hjälpmedel för att befrämja den dialog mellan forskare, beslutsfattare och allmänhet som är ett livsbehov för en demokrati i kulturellt framåtskridande.